

ДРЖАВЕН АРХИВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ГЛАВНА УПРАВА НА АРХИВИТЕ
ПРИ МИНИСТЕРСКИОТ СОВЕТ НА РЕПУБЛИКА БУГАРИЈА

РЕВОЛУЦИОНЕРНИТЕ БОРБИ ВО ТИКВЕШИЈАТА

СПОМЕНИ И МАТЕРИЈАЛИ

КНИГА 2

Георги ВАРНАЛИЕВ

**КРАТКО ИЗЛАГАЊЕ ЗА ГР. КАВАДАРЦИ
И НЕГОВАТА ОКОЛИЈА
ОД 20 ОКТ. 1912 ДО 30 АВГУСТ 1913 ГОДИНА**

Софија, 20 септември 1913 год.

Објавувањето на ослободителната војна, брзите успеси и славните победи на сојузничките војски, го натераа турското население во градот и во целата Тиквешка околија, а особено поугледните бегови и службеници, да сфатат дека Турција е осудена на пропаст и ги натераа да размислат за својата идна положба, за својот приватен интерес: животот, имотот итн. Ете зошто кавадаречките бегови, кои за време на војната беа назначени за офицери на резервистите, почнаа да размислуваат како да го заштитат својот живот и имот. Така тие побараа помош од бугарските граѓани. По Кумановската победа, по покана на беговите беше формирана Комисија од 6 члена. Од нив, тројца беа Бугари: арх[ијерејскиот]намесник во градот, аџи Васил Несторов и Тасе Бошков, и тројца Турци: аџи Мустафа-ефенди, поранешен муфтија во Цетиње, аџи Казим-бег и аџи Аки-ефенди. Оваа Комисија што беше избрана од поголемиот дел на турското и бугарското население, беше овластена да го зачува редот во градот и околицата. Таа испрати известување во целата околија дека секој мора да се чува од престапи и дека градот и околицата, без каков и да е отпор, ќе ѝ се предадат на која и да било регуларна војска што ќе дојде да го заземе градот. Мора да се одбележи дека за еден период од 10-12 дена кога власта беше во рацете на беговите и на Комисијата кога сето турско население во градот и околицата од 18 до 60 години беше вооружено, кога Бугаринот се плашеше за својот живот, Турците, изгледа, водени од некои свои интереси за во иднина, се покажаа повеќе од толерантни: ниту на еден Бугарин не му беше нанесена никаква навреда или повреда - ниту во градот, ниту во селата. По поразот на Турците кај Куманово и предава-

њето на градовите Скопје и Велес, српската Тимочка дивизија тргна по левиот брег на Вардар за да ја заземе Демиркаписката клисура и така да го осигури грбот на војската што настапуваше кон Прилеп и Битола. Околу 20-21 октомври турската власт го напушти градот заедно со службениците, полицијата итн. Градот остана под власта на Комисијата и чувањето на редот беше оставено на милиција од 40-50 Турци. Комисијата, кога разбра за настапувањето на српските војски по левиот брег на Вардар, оди кај командантот на дивизијата за да го замоли да го заземе градот, бидејќи турската војска и администрација веќе се повлекле. Тимочката дивизија го продолжи патот, ја зазеде Демир Капија. Потоа Дунавската дивизија настапи од Штип, го помина Вардар и излезе кај станицата Криволак.

На 25 октомври дојде едно одделение кавалерија од 6-7 луѓе со еден потпоручник и го зазеде градот. До вечерта стигна и останатиот дел од кавалеријата, авангардата на дивизијата. Од 24 октомври низ градот почна да поминува Дунавската дивизија на чело со генералот Батоновиќ, сегашен воен министер на Србија.

Нема да ги опишувам радоста и ентузијазмот на Бугарите во градот и околицата при пречекот на сојузничките војски, на генералот, на штабот и на сета дивизија. Ќе спомнам само дека, кога Дунавската дивизија поминуваше низ Кавадарци, железничката линија Скопје - Криволак беше прекината и војската беше без исхрана, целата дивизија беше нахранета и испратена од градот и блиските села: леб, месо, дрва, јаглен (тогаш беше многу студено), вино, ракија итн. Со товари се носеа од блиските села и од градот, и тоа без пари, како подарок, за да се најадат и затоплат војниците, кои беа дошле да нè ослободат (така мислевме тогаш) од тиранот. Драго му беше на човек кога го гледаше сиот град - мажи, жени, баби, деца како трчаат по улиците, секој носи што има: леб, грозје, сирење, вино, ракија... Сите сакаа да им угодат на војниците, кои сами признаваа дека веќе трет ден ништо немале јадено. Кога војниците заминаа за Прилеп, матарките им беа полни со вино наместо со вода. Српскиот војник ќе памети и ќе раскажува како тиквешкиот Бугарин знае да ги пречека своите ослободители (за такви ги мислевме тогаш). Дури самиот генерал остана зачуден за сето ова што беше сторено за него, штабот и војската, па со восхит возбудено ја искажа својата бескрајна благодарност. На 25 октомври во градот се врати и реонската чета на војводата Лазар Тодоров од Штип, која беше пречекана на истиот начин, да не кажам и подобро. При заминувањето на Дунавската дивизија за "претседник" на градот

(кмет) беше назначен г. Тасе Бошков, кој управуваше во градот со една комисија од 10 члена, избрана од граѓаните. Со доаѓањето на српската војска во градот, беговите, кои беа офицери во војската на резервистите, беа уапсени и преку Прилеп беа испратени во Србија.

Во првите денови на ослободувањето на градот се случија неколку убиства на Помаци-Турци. Овие Помаци беа убиени од четата и со учество на дел од граѓаните, и со согласност на војската. Вкупно во градот не беа убиени повеќе од 8-10 луѓе. Во првите денови на ослободувањето некои граѓани, користејќи го стравот на Турците, зедоа малку пари од побогатите Турци и бегови од градот.

Извесно време по заминувањето на Дунавската дивизија низ градот помина Тимочката дивизија, II позив. Кога во нашиот град дојде 14 полк од Тимочката дивизија, тој се истакна со своите грабежи, убиства и сл. И остави спомен на страв и ужас не само кај Турците, туку и кај Бугарите. Од сето што го изврши овој прославен полк (14) на Тимочката дивизија, еве некои работи што сум ги запаметил:

1. Тој ја скрши и ја украде касата на гумрукот (Дет-публик), која беше запечатена пред тоа од командантот на Дунавската дивизија. Ги украде парите и ги расфрли таксените марки кои чинеа неколку илјади лири. Сего ова беше документирано во извештајот на поручникот Радован Радовановиќ од Дун[авската] дивизија, кој беше тогаш командант на градот и за ова ја извести дивизијата.

2. Поради убиството на еден војник во една турска куќа, војниците убија околу 50-60 луѓе, меѓу кои имаше и 10-12 годишни деца. Дури и денес не се знае како бил убиен војникот, но се зборува дека бил убиен од својот другар - војник.

3. Ограбувањето куќи и дуќани се вршеше без оглед на тоа чии се, дали турски или бугарски. Речиси сите турски дуќани и многу бугарски беа ограбени.

Граѓаните, а особено Турците, никогаш нема да забораваат кога низ градот поминале војниците од 14 полк. Еден од граѓаните-Турци, аци Аки-ефенди, на кого му зедоа 135 турски лири, изјави пред еден српски офицер: "Од 14 пук не тука, туку и на онаа дуња пак ќе се плачеме и шикчет ќе правиме".

По склучувањето на привремениот мир со Турција, во градот беше воспоставена српска административна власт на чело со окружен управник, бидејќи Кавадаречко беше претворено во округ. Уште пред да започне Втората, меѓусојузничка војна, нововоспоставената српска власт со низа мерки почна да уништува сè она што беше драго,

мило и свето, сè што е бугарско и за кое тиквешкиот Бугарин толку години се борел да го создаде и го чувал од туѓо посегнување. Еве некои од тие престапи на српската власт:

1. Беше забрането читање на евангелието на бугарски во црква.

2. Беше забрането спомнувањето на струмичкиот владика во црква и ги натераа свештениците да го спомнуваат само името на белградскиот владика Димитриј.

3. Градските свештеници беа натерани, а подоцна, исто така и селските, да му телеграфираат на белградскиот митрополит и да изјават дека потврдуваат оти за во иднина тие се дел од Српската црква.

4. Двајца српски четници, веројатно испратени од власта, му се заканија на арх[ијерејскиот] намесник со смртна казна и го натераа да ја симне таблата со натпис на бугарски од зградата на намесништвото. На таблата пишуваше: "Бугарско арх[ијерејско] намесништво".

5. Архијерејскиот намесник, свештеникот Гр. Лазаров, беше истепан од војници и четници, бидејќи си дозволил да оди на станицата Криволак за да го пречека струмичкиот владика. Владиката не дојде, но тоа не ги спречи жестоко да ги тепаат намесникот и човекот што беше со него.

6. Со помош на 2-3 четници, власта го избрка реонскиот учил[иштен] инспектор г-нот Т. Иванов, кој беше дојден во градот само за една ноќ, но беше обвинет дека е агент на Бугарија и дошол да го бунтува народот.

7. Го симнаа од должност намесникот, и тоа без да го информираат за ова официјално; за архијерејски намесник го ставија еден од градските свештеници, а на селските им порачале за ништо да не одат кај арх[ијерејскиот] намесник. Секој селски свештеник во ова време си беше владика самиот за себе. Секој сам издаваше вули, сам ги вршеше венчавањата и сè друго вршеше сам; не се почитуваа ниту црковниот ред и правила, ниту христијанските традиции. Се правеше сè за да се отргнат свештениците од "бугарскиот прота".

8. Власта ја користеше секоја можност за да разјаснува и напонува дека оваа земја е српска и дека сите се Срби, само што досега бугарската пропаганда преку учителите, поповите и комитите ги побугарила. Додека сето тоа се вршеше против Бугарите и во градот, и во селата, Турците беа во подобра положба. Речиси сите побогати бегови и Турци слободно се иселија од градот во Скопје и во Солун, а тие што останаа, претрпеа неподносливи маки. Српските војници неколку пати ја ограбија куќата на најугледниот Турчин во градот, Сали-ага, кој ја имаше единствената парна машина во Кавадарци. Војниците му зедаа доста пари и една ноќ го убија со кундаците од пушките и ја

повредија жена му, но не успеаја да му ги земат парите. Сите сведоштва на роднините покажуваа дека војниците се виновни за убиството, но власта не стори ништо да ги најде извршителите. Судската постапка беше прекината.

Таква беше положбата во нашиот град до започнувањето на Меѓусојузничката војна. Тогаш за Бугарите стана уште потешко. На 18 јуни во градот беа уапсени арх[ијерејскиот] намесник, [свешт]јеникот Гр. Лазаров, главниот учител Г. Варналиев, аци Васил Несторов, Ефтим Ридов, Ефтим Манев, Ал. Шкартов, Митре Клиначаров и уште некои луѓе од с. Ваташа и од поблиските села. На прашањето на аци Васил Несторов "Зошто сме затворени и кога ќе не пуштат?", окружниот управник одговори: "Вие сте мои заложници и вашето ослободување зависи од 'Овче поле'."

Од 17 до 20 јуни градот живееше во страв и неизвесност за својата судбина, а особено за судбината на затворениците. Битките кај Кара-оџалар, Шеј-обаси, Пепелишта и Криволак продолжија без прекин 4-5 дена и завршија со најголемиот пораз на српската војска. Србите ги оставија своите позиции и побегнаа пред бугарските бајонети. Тие застапаа дури потаму од Велес.

На 20 јуни наутро, кога беше последниот ден на судирите, Бугарите ја освоија станицата Криволак. Во градот, преку планината откај Гевгелија, пристигнаа ок[олу] 1500-2000 поразени српски војници. Тие заедно со српската администрација го напуштија градот и побегнаа кон Велес. При повлекувањето на власта од градот, жандармеријата - двајца од градските српски жандарми го убија братот на Иван Мургов (личното име не му го паметам) и повредија една жена, која мислам дека умре. Затворениците беа ослободени од граѓаните по повлекувањето на војската и администрацијата.

Во истиот ден, на 20 јуни, по заминувањето на српските власти, се одржа собрание на сите граѓани и беше избрана Комисија од 12 членови. Таа требаше да се грижи за зачувување редот во градот и за безбедноста на граѓаните до доаѓањето на бугарската војска, која, верувам, ќе пристигне за еден или два дена. На 21 навечер беше забележан чад од источен правец, далеку од градот - гореа некои од турските села, што беа запалени од четите за одмазда, бидејќи пред 2-3 дена истото им беше сторено на бугарските села од страна на Турците.

На 22 јуни во Неготино, на 1 час оддалечено од железничката станица Криволак, стигнаа првите бугарски војски под водство на Хр. Чернопеев. Вечерта на 22 Кавадарци беше заземено од четите на војводите П. Чаулев, П. Христов, М. Иванов, Каранфилов и М. Ѓурлуков. Со доаѓањето на четите, во градот се врати и сета милиција од регионот.

Уште истата вечер почна палењето на бугарските села од другата страна на реката Црна, а големи маси селани почнаа да се прибираат во градов. Бугарските села беа палени и од турски чети во српска служба, кои се доближуваа сè поблиску до градот, бидејќи гледаа дека бугарските војски го сопреа своето напредување кон градот.

На 23 јуни, дента и вечерта, продолжија да горат поблиските бугарски села, а српската кавалерија беше забележана на 1 час од градот. Таа го проучуваше теренот.

Положбата стануваше сè полоша. Градот се преполни со бегалци од изгорените села, српските доброволци нè опколуваа како со обрач и доаѓаа сè поблиску до градот, бугарската армија сè уште ја немаше. На 24 јуни вечерта се повлекоа од градот четите, а заедно со нив и градската и селската милиција, а на 24 утрото одредот српски доброволци се доближи до градот. Од 20 до 24 јуни наутро, до доаѓањето на српскиот доброволечки одред, градот се наоѓаше под власта на Комисијата и беше чуван од милицијата. Во текот на овие три дена, на ова, така да речам тридневно ослободување, можам да се пофалам, не беше извршен никаков инцидент со Турците, ниту од милицијата ниту од четите. Уште со доаѓањето на војводите во градот Турците беа повикани да се соберат во зградата на општината и им беше дадено уверување дека животот, имотот и нивната чест ќе бидат зачувани. Ако некој си дозволи да ги оштети или повреди на некој начин, тој ќе биде веднаш најстрого казнет. Макар што тогаш Турците и да не веруваа дека тоа ќе биде навистина така, тие видоа подоцна дека војводите, граѓанството и милицијата го исполнија дадениот збор.

На 24, наутро, околу четири и пол - пет часот европско време, одредот на српските доброволци, кој беше составен од околу 1000 - 1500 луѓе - Срби, Турци, Арнаути, и беше под водството на еден мајор и 2 капетани и еден потпоручник, навлезе во градот. Сето градско население и она од изгорените села, кога виде дека потпалувачите и убијците влегуваат во градот, остави куќи, дуќани, стока и сè, и побегна кон планинските села. Само еден мал дел од градското население, вклучувајќи и тој што ги пишува овие редови, побара спас во турските куќи во градот. Уште со влегувањето на доброволците во градот, тие почнаа да пукаат по сите улици, покрај тоа што од градот не им се одговори со ниту еден истрел. Потоа почнаа да палат куќи и дуќани и да убиваат луѓе.

Овој ден (24 јуни) беа запалени со бомби и изгореа околу 25-30 дуќани и 10-15 куќи. Беа фатени околу 25 луѓе, граѓани и селани, од кои беа ослободени само тројца.

Прва човечка жртва тој ден беше лудиот Јованче Созата, кој се наоѓал на крајот на градот и кога го виделе, почнале да пукаат по него. Некои Турци од градот (Турците, кога видеоа дека со доброволците има и Турци, почнаа слободно да излегуваат и во сè да им помагаат на новодојдените) рекле дека Јованче е луд и дека е грев да го убиваат. Некои српски доброволци им одговориле дека **луд или не луд, нели е бугараш - мора да умре.**

Околу ручек истиот ден беше огласено преку известувач дека секој Бугарин, кој се крие во градот, треба да излезе и лично да дојде кај командантот. И јас излегов со другите за да се предадам на мајорот. Тој се наоѓаше во една турска куќа на крајот на градот. Кога се доближив, забележав врзани во круг околу 20-30 луѓе, кои беа поставени на самиот пат и, свртени спрема сонцето, си ја чекаа судбината која им зависеше од расположението на мајорот. По два-три часа чекање надвор пред куќата, офицерот излезе и јас се сретнав со обичното српско однесување - пцуење. Сакав да се оправдам и реков дека не сум виновен оти српската војска и администрација се повлекле од градот и дошле бугарски доброволци. Мајорот ми одговори вака: **"Ви, бугарски учители, професори и попови, ви сте сви за покољ, н...а ви материна"**. Ги слушав неговите зборови и ги гледав врзаните, знаев дека офицерот е изневиран и затоа молчев. Турските мухтари (кметови на маало) од градот и некои Турци, сограѓани што беа дојдени со мене, се застапија за мене пред мајорот. Така ме пуштија да си одам дома, наместо да ме однесат кај другите што беа врзани.

Од фатените околу 25 граѓани и селани беа ослободени само тројца, а другите по 30 часа седење на патот, со назад врзани раце за да не можат ни вода да се напијат, беа убиени 50 метри надвор од градот и закопани како што биле врзани.

Од убиените ги познавам следниве:

1. Атанас (Тасе) Бошков, поранешен учител, угледен трговец во градот и поранешен градоначалник. Српскиот крал го имаше наградено со орденот Бел орел, V степен.
2. Григор Линин, околу 60-годишен, касап.
3. Зарче, 65-годишен граѓанин, касап.
4. Две деца, братчиња, синови на Ило Грозданов од градот. Беа ученици, едниот во IV одделение, другиот во III клас. Ги извеле од дома и надвор ги убиле.
5. Ристо Попето, касап и уште 3-4 луѓе од градот, чии имиња не ги знам. Другите беа селани, кои во тоа време се нашле во градот.

Сите овие, врзани, биле убиени заедно. Само Тасе Бошков бил стрелан пред тоа. Еве што раскажува еден од ослободените во вторник наутро, на 25 јуни, пред да ги убијат другите:

"Тамам ме пуштија мене, не поминав ни 15 чекори, кога ги кренаа на нозе врзаните. Тасе, изгледа, разбрал на каде оди работата и почна да зборува. Само не запаметив сè што им зборуваше, ама разбрав дека се обрати кон Србите (таму имаше и од Турците): "Ова ли е суд?! Ова ли е правда?! Зошто нè не носите во Скопје пред врховната команда, нели така нè лажеа кога не врзуваа? Има Господ и за нас, и Тој, Господ на секого ќе му плати. Ако јас сум виновен, каков грев имам тие селани што бегале од изгорените села и дошле во градот да се спасат? А, овие дечиња, што ви сторија? Гревот ќе ве стигне! Да знаете дека е грев! - И тамам вака зборуваше, пукна една пушка и Тасе падна. Потоа запукаа и други пушки и ги убија сите..."

Од убиените, само на семејството Бошкови им дозволија, и тоа по 4-5 дена, да го земат Тасе и да го погребат во црква. Другите уште лежат во нивата, каде што се убиени и никој не смее да оди да ги опее, оплаче и свеќа да запали. Во овој ден беа ограбени многу куќи и дуќани:

1. Дуќанот на Јанаки Динов, трговец-мануфактурџија, му ограбија стока и повеќе од 500 турски лири.

2. Дуќанот на Васил Јосифовски, трговец, му зедаа стока за повеќе од 300 турски лири.

3. Беа опљачкани и дуќаните на Јованче Дулчето, Диме Кафеџијата, Анастас Ќуркџијата итн. итн. Исто така куќите на Ив. Ќуркчиев, Лазар Мукаетов Бецов, Евт. Ќуркчиев и сето таканаречено "Ново маало", каде повеќе, каде помалку, беше ограбено. Тоа што не го пљачкосаа српските доброволци: Срби, Турци и Аранаути под водството на Јаја-ага, познат крволок од Велес, го ограби регуларната пешадиска војска. Таа дојде во градот заедно со 100 кавалеристи и четири полски топови, беше под команда на мајорот Михајло Јовановиќ - Узунац, Моравска дивизија I позив. Јас бев скриен дома и низ прозорец гледав како регуларните војници ги кршеа дуќаните и земаа сè што ќе најдат, или им треба. Не можам да премолчам дека еден млад потпоручник (подоцна се запознав со него и разбрав дека името му е Мишиќ и дека е син на генералот Мишиќ од генералштабот во Скопје) кога го виде ова пљачкање, ја извади сабјата и ги избрка војниците. Но тоа беше само тогаш. Кога Мишиќ си отиде, уште поголем број војници се впуштија низ чаршијава и го завршија она што други го почнаа.

Од убиените од селата ги знам имињата само на некои:

1. Свештеникот Глигор Х. Јорданов од с. Ваташа, стар околу 65 години. Убиен крај градот и прободен со бајонет. 2. Свештеникот Илија од Мрзен-Ораовец, Јоше и Алекси од истото село. Овие тројцата се убиени среде селото, до чешмата, од Јаја-ага и неговите доброволци, пред тоа им земале 300 турски лири. 3. Илија Темков од с. Марена, угледен човек и поранешен кмет на селото. 4. Над с. Ваташа се убиени 12 луѓе, сите од истото село. Се криеле во Моклишкиот манастир, но биле фатени и убиени надвор, на патот и така оставени. 5. Во селото Рибарци, во кое сите мажи биле 19-мина, убиле 16-мина. Сега во селото има само тројца мажи. Заборавив да споменам погоре дека во градот е убиена, по инсистирање на Турците, и една граѓанка - Марча. Била обвинета дека ги претресувала турските куќи и хареми за време на првата војна, кога во градот дојдоа првите ослободителни војски. Точен список на убиените во селата нема ниту ќе има, зашто власта не сака да има таков.

Со доаѓањето на регуларната српска војска во градот, доброволците тргнаа по селата и продолжија со палењето, плачкањето и убиствата. Според зборовите на еден бег, Турчин од градот, од Лакавицата, место меѓу Радовиш, Штип и Кавадарци, до р. Црна има изгорени повеќе од 32 села, меѓу кои одвај 2 или 3 се турски. Селото Неготино, кое се наоѓа на патот од Кавадарци за Криволак, е повеќе од 3/4 изгорено, а таму имаше повеќе од 800 куќи. Од селото само афион (мак) е ограбен околу 8000 оки (кој сега се продава по 76-78 лева за ока), а вклучувајќи го житото, стоката и вредноста на куќите, направена е штета во износ од милиони левови. Речиси целото население на Неготино избега - едни во Бугарија, други во турските села, само мал дел остана во селото. Го немам точниот список на убиените. Знаам само дека цели семејства, како она на Георги Станоев, се убиени во турските села: Георги, жена му и 3 или 4 деца, а татко му го заклале во селото. Неготинци, кои се тука, мора да знаат повеќе за овие настани. А каква беше положбата на граѓаните: мажи, жени и деца, што бегаа во планината за да ги зачуваат своите животи? Ова може да го опише само оној што го има преживеано сето тоа. Ќе спомнам дека за време на бегањето Иван Тенекеџијата, стар околу 60 години, паднал и умрел на патот, а неговиот син, поради страв за сопствениот живот, го оставил татка си на патот и продолжил да бега. Четири жени "се мрднаа" од умот, полудеа. Едната умре, другата се врати во градот и го закла сопственото дете, што имаше една годинка, со останатите две не знам што се случило понатаму. Две-три жени родија во планината, а

неколку пометнале. Една го оставила детето, други луѓе го нашле и дури на планината кај Чемерско ѝ го вратиле. Кога ја прашале "Зошто го стори ова?", таа рекла "Што да направам, не можев да го носам!". По пет-шест дена почна враќањето на бегалците од планините. И зошто беше сето тоа? Зашто српската армија побегна пред бајонетот на бугарскиот војник и остави сè на левиот брег на Вардар, застапа дури по Велес, градот Кавадарци и сета Тиквешка околија ја остави празна... Во градот и околијата за време на "вистинското ослободување", од 20 до 24 јуни не беше извршено ниту едно насилство, а редот беше потполно зачуван. Покрај сè, Србите го обвинија населението дека кренало "устанак" (востание) и со ова сакаа да ги оправдаат пред светот своите сверства.

Со враќањето на српската администрација во градот, почна да се враќа и населението, но до 29 јуни, Петровден, градот беше како запустен. Секој што останал жив се криеше дома, само војници, четници и Турци се шетаа по улица. На 28 јуни тељалот (викачот) огласи дека секој треба да стави знамиња на куќата и дуќанот и на следниот ден - 29 јуни, мало и големо да оди в црква, бидејќи ќе има служба за кралот. Оној што не ќе ја украси својата куќа и не ќе дојде в црква, ќе биде жестоко казнет. На 29-ти граѓаните отидоа да го поздрават окр[ужниот] управник во врска со именденот на кралот. Во говорот што го одржа управникот зборуваше против сè што е бугарско. Го рече буквално ова: "Овде е Србија и тука може да живее само оној што е вистински, 'прави' Србин и што мисли и работи како вистински Србин...".

Каков одраз имаа овие зборови од устата на окр[ужниот] управник врз слушателите, во време кога во селата сè уште се вршеа убиства, грабежи и палења, а крвта на убиените сè уште течеше по тревата, може да знаат само присутните, кои ги беа свртеле главите и по чии пожолтени лица течеше студена пот. Несреќен бугарски народ!

Во јули, во споредба со порано, положбата во градот малку се подобри. Во селата сè уште продолжија да крстарат четите на Коста и Јован Бабунски. Тие ги убиваа сите осомничени, или поточно наклеветените од Турците Бугари, посебно оние што биле стари работници на Организацијата. Прелажан да се предаде и да се врати во своето село, Дино од Драчевица, поранешен четник, беше врзан и донесен во градот, каде што ноќе беше убиен. Слично нешто се случило и со други луѓе чии имиња не ги знам. Кога власта се измори од измачувања и убиства, таа се зафати со тоа што го започна уште пред втората војна: да го посрби градот и околијата, ако не вистински, барем

на хартија. На 10 јули окр[ужниот] управник ги повика учителите и учителките од градот и им ја соопшти заповедта од Врх[овната] команда, со која се наредуваше во рок од 24 часа сите учители и учителки или да изјават оти се откажуваат од Егзархијата, или да ја напуштат српската територија. Учителите замолија да им биде даден барем рок од 4-5 дена за да си ги средат работите, објаснуваа дека во моментот не можат да заминат, бидејќи не добиле пари веќе 7-8 месеци и дека преку Солун или Србија сега не е можно да се патува. На сето ова им беше одговорено дека рокот е 24 часа и ништо повеќе. Учителите и учителките, гледајќи ја безизлезната положба и бидејќи по патиштата во тоа време не беше загарантиран нивниот живот, особено во Тиквешијата, каде што до пред еден месец се случуваа убиства без вина и причина - изјавија дека ќе поминат на српска служба. Власта, користејќи го стравот на градското и селското население, дополнително ги општетувааше луѓето и материјално, за да собере помош за српскиот Црвен крст. Се назначи комисија, која воопшто не ги молеше граѓаните да запишат помош за Црвениот крст, туку едноставно одредуваше кој колку да даде. Само во градот беа собрани 5030 лева, исто толку и во селата. Граѓанинот Тодор Велков, бидејќи не сакаше да даде 250 лева (толку беа терани да дадат побогатите луѓе), беше повикан од окр[ужниот] началник, кој му зел 300 лева - 150 за Црвениот крст и 150 казна, исто во корист на крстот. Дури и најсиромашниот човек се плашеше да даде помалку од 5 лева.

На 18 јули Григор Атанасов ги собра сите угледни граѓани во својата кука и по барање на окружниот управник им беше прочитана статија од српскиот весник "Општинске новине" што се издаваше во Битола, за тоа дека битолчани одржале митинг и се декларирале дека се Срби и дека засекогаш се откажуваат од Егзархијата. Окружниот рекол дека и Кавадарци треба што побргу да го стори истото, за да исчезне недоверба на власта спрема народот и да се зацврсти редот во земјата. На 20 јули се одржа јавна црковна служба на пазарот. Потоа г-нот Григор го отвори собранието, зборувајќи на српски јазик и му даде збор на аци Васил Несторов, кому му имаше запишано неколку збора за да ги прочита. Нивната содржина беше дека сме чисти Срби итн. По него прочита говор, исто напишан од Григор, и граѓанинот Тр. Шандарев. На крај зборуваше Борис Минчев, кој на бугарски литературен јазик "докажа" со историски податоци и дати дека ние тиквешани сме биле Срби и дека сме грешеле правејќи се Бугари... И така, за срам пред идните генерации, еден бугарски учител јавно одржа говор, со кој докажуваше и ги посрбуваше градот и околицата. На 20

јули стана "потурчувањето" - посрбувањето на луѓето од градот и околицата. Тиквешаните кажуваат со иронија: "се потурчивме".

А кој е овој г. Григор Атанасов од Кавадарци?

Г. Гр. Атанасов е некогашен ученик на Солунската гимназија, тој е поранешен учител во Винаца и во 1895 година гонет по овие места, но не бил уапсен. Завршил правен факултет во Загреб и неколку години бил на служба во Бургас. Избегал оттаму поради некои проблеми со злоупотребени пари. Кога се врати во Македонија за време на Уриетот, стана доверливо лице на младотурците и на г. П. Дорев; тој е истиот што доби стипендија во Цариград за да го изучува турскиот јазик; тој истиот што агитираше за новата партија на г. П. Дорев, партија што умре пред да се роди, и во врска со тоа пропагува насекаде меѓу Скопје, Штип, Радовиш, Струмица, Кавадарци итн.; тој е истиот што беше назначен за аза во Касандри; тој е истиот кој сега дојде во Кавадарци и му стана најблизок човек на окр[ужниот] управник; тој е истиот што, кога Србите избегаа од Кавадарци и дојдоа нашите чети, се трудеше на секој начин да ги искаже своите патриотски чувства, за да не му се пише како грев тоа што порано бил србофил; тој е истиот што избега заедно со жените и децата кога се врати српската војска, за да го зачува својот живот; тој е истиот што се врати подоцна и застапа уште поблиску до окр[ужниот] управник; тој е оној што ги напиша повиците до селата и бегалците на српски и ги натера најугледните граѓани да се потпишат под нив; тој го подведе сиот град јавно **да плука на себе си**, ако може така да се каже; тој ја организира парадата на 20 јули попладне, со знамиња, до зградата на окр[ужната] управа, собирајќи некои некадарни кавадаречки младинци и пијана толпа и го натера својот внук Пане Л. Бецов да одржи патриотски српски говор пред окр[ужниот] управник; тој е човекот кај кого седеше на стан српскиот епископ Варнава и тој го шеташе низ Ваташа и Неготино - тој денес е сè и сешто во градот, по окр[ужниот] управник... Среќни се градовите што имаат такви граѓани! Тиквеш, каде што српска нога немаше стапнато до војната; Тиквеш каде што никогаш не се ни сонувало за српска пропаганда; Тиквеш, кој до војната можеше да се гордее дека за такви изроди што го продаваат својот народ и народноста нема место за живеење - тој Тиквеш сега, благодарение на лошите политички услови, на палењето, грабежот и убствата, доживеа такво ужасно понижување...

Таква беше, горе-долу, положбата во градот пред моето заминување.

Заборавајќи да споменам дека на 15 август српското министерство извести дека на кавадаречките учители и учителки, почнувајќи

од 1 август оваа година, им се дава плата каква што добивале во минатата уч[ебна] година и дека износот на платата нема да се измени до уредувањето на нивното прашање. Јас не ја прифатив платата и тргнав наваму, а моите другари и другарки останаа и очекуваа да им се јавам со писмо за да дојдат и тие. Но... јас и до денестое не сум го сторил, не сум им пишал да дојдат, бидејќи тука ќе мораат уште многу да чекаат и да гладуваат можеби, додека добијат назначување, како што прават толку многу нивни другари по професија и судбина.

Поранешен гл. учител во г. Кавадарци. Г. Варналиев

ДАРМ, ф. МИК, куи. 3, 1471.3.35/155.161; Објавено во Документи за противбугарските дејствија на српските и грчките власти во Македонија во текот на 1912-1913 година. Соопштува Л. Милетиќ, Софија, 1929, с. 225-239.